

Старобългарски оловен печат със знаци от Велики Преслав

ЖИВКО АЛАДЖОВ

Печатът е с плътно ядро с дебелина над 0,005 м и две неравни страни, едната с диаметър 0,025, а другата — 0,022—0,023 м. Каналът за шнура е широк 0,0015—0,003 м, като не се извява върху двете страни и е разположен малко косо спрямо изображенията. Ядрото не е било добре центрирано спрямо булотириона и е отместено нагоре, като се вижда добре част от дъгата на полето върху едната от страните. Двустранно е отпечатано едно и също изображение. Със слаб релеф (0,0005 м) и тънки (0,001 м) линии е представен известният старобъл-

гарски знак ипсилон с две части. Размерите на знаците са 0,014×0,015 на горната по-малка повърхност и 0,012×0,019 на долната страна. И в двата случая лявата наклонена хаста на ипсилона не е отпечатана добре и сега се вижда само част от нея. При горната страна страничните хаста са наклонени навън, а на долната страна се вижда част от дъгата на полето, за което вече споменахме. Допълнителна украса и оформление знаците нямат.

Оловният печат е намерен под плочника, който покрива ранната верижна сграда,

успоредна на южната цитаделна стена в центъра на Велики Преслав. Този плочник в ЮИ ъгъл на обект „Преславска архиепископия“ се появява с края на голямото преустройство в центъра на града в края на IX или в самото начало на X в.¹ За сведение в една от фугите на същия плочник, СИ от местонамирането, се откри още един печат на цар Петър от типа с благославящ Христос и надпис върху обратната страна „Петър благочестив владетел“ (Πετρος βασιλευσ Ευσεβης) около изображенията на Петър и Мария (Ирина)².

Така средата, в която е открит, уверено може да се отнесе към IX в. Впрочем към това време насочват и характерните особености на печата — плътното масивно ядро с неизявен канал за шнура, както и косото разположение на последния спрямо знаците, което може да се констатира и при други печати от това време³. Несъмнено към IX в. води и знакът, отпечатан върху двете страни.

Откриването на висящ печат със старобългарски знаци, явление напълно непознато досега, поставя цял ред въпроси и проблеми, на които правя опит да отговоря в следващите редове. Преди всичко става ясно, това категорично следва да се каже, че зад знака „ипсилон с две части“ стои съвсем определена институция — лице или висша длъжност, много добре известни на българите и характеризирани чрез знака, който напълно замества надписите от другите моливдовули. Печатите от времето на Първото българско царство са свързани преди всичко с хана, а по-късно с княза или царя — печатите на Тервел, Телериг (като византийски сановници), на Борис-Михаил, Симеон и Петър потвърждават това заключение. Известни са печати и от членове на владетелското семейство — Баян, брат на хана (около 766 г.), Йоан Багатур и канартикин (до 928 г.). Съществуват такива и от най-приблизени до двора лица и длъжности — Мавър от Куберовите прабългари (също като византийски сановник); Георги Мопак и синкел, но тези печати са значително по-редки и запазени в един и по-рядко в повече екземпляри. Следователно няма да е преусилено, ако предположим, че моливдовулът с ипсилон произхожда от този кръг и на първо място от ханската канцелария. Впрочем тезата, че този знак е свързан с личността на княза, е изказана твърде отдавна⁴.

На второ място става ясно, че освен моливдовули от „византийски тип“, предназначени, по всичко личи, за външни и официални сношения, а понякога изработени за българи на византийска служба или

удостоени с византийски титли, са съществували моливдовули и за вътрешна употреба. В тях нищо незначително за обикновените българи византийски християнски изображения и формули, както и целият надпис на гръцки език са били заменени със знаци, които от своя страна съвсем точно и ясно са определяли лицето, изпращащо съответното писмо или заповед. Няма съмнение, че цялата тази практика е взаимствувана от Византия, но е нагодена съобразно с условията в българското ханство. Неръчното и плитко връзване в булотириона, довело до слабия и неравен отпечатък, също говори в полза на домашна изработка и употреба на този тип моливдовули.

Също така се изяснява още веднъж, че прабългарските знаци не са само безлични апотропей и родови маркировки⁵, но и достатъчно ясно средство за комуникация. Именно поради тази им черта знаците са били предпочетени пред гръцките букви, които далеч не са били ясни и разбираеми за всички обикновени българи.

На четвърто място изниква въпросът, дали при това положение на нещата знакът е имал и някакво религиозно значение. На този въпрос според мен трябва да се отговори утвърдително. От VIII в. нататък, пише Й. Юркова, силното влияние на християнската религия, крепителка на императорската власт, се чувства осезателно в надписите и изображенията върху византийските монети. „Те приемат ново, предимно религиозно съдържание.“⁶ Подобна е ситуацията и при сфрагистичните паметници. Хиляди са печатите, върху които са представени Христос, Богородица или светците, покровители на лицето, което е собственик на печата. Почти неизменни са формулите „Господи (Богородице) помагай на своя раб“. Надписите обикновено започват с кръст, а през иконоборческия период кръстът е главното изображение върху печатите. Неизменно и върху българските печати от това време са изобразени Христос, Богородица или кръст, придружени от съответните християнски формули. Което е много интересно, дори печатите от езическо време (на хан Тервел, Телериг и Баян) са маркирани с кръстовидни монограми — Богородице помагай, но това е станало вероятно във връзка с тяхната византийска служба или с удостоверяването им с византийска почетна титла. Най-сетне известни са моливдовули, т. нар. „анонимни“, върху които има само християнски изображения⁷. По такъв начин моливдовулите със знаци, какъвто е този от Велики Преслав и който е несъмнено една адаптирана реплика на византийските печати, не е възможно да няма никаква връзка

1

2

● Обр. 1. Първата страна на печата. Fig. 1. Première face du timbre

● Обр. 2. Другата страна на печата. Fig. 2. Seconde face du timbre

с религиозните представи от това време. Това би противоречало на цялата система от ценности, а конкретно и на голямото множество сфрагистични паметници. Много важно е да се отбележи, че знакът е един и същ върху двете страни на печата тъкмо като изява на неговата многозначност.

От друга страна, вече е изказано предположението, че споменатият знак има връзка с върховното прабългарско божество⁸. Натрупани са много и много доказателства, че знакът има апотропеично и религиозно значение⁹, но именно моливдовулът от Велики Преслав показва, че това му значение не е безлично и неоформено, а съвсем конкретно и ясно. Най-вероятно знакът се свързва именно с върховния бог на прабългарите Тангра. Не бива да се забравя, че Тангра е небесен хан или хаган¹⁰, т. е. най-добре съответствува като символ и

патрон на земния владетел — хана. По идентичен начин византийските василевси се свързват с образа на Христос — цар на царете, или пък бива представяно увенчаването им от Божията майка (Богородица). Това е абсолютно необходимо за подчертаване на богоизбраността на земния владетел, същностна черта на всяка монархия по всяко време на света. Най-сетне не бива да се забравя и фактът, че ханът съчетава земната си власт с религиозната, той е първожрец, което още веднъж му дава право да свързва своята личност с тази на върховния бог Тангра.

На последно място трябва да се засегне извънредната популярност на този знак¹¹. Той се появява несъмнено още през езическия период¹², изглежда най-напред като знак на божеството, използван в това си качество и като апотропей. Забелязано е още, че той се среща извънредно често по българските земи и почти изключително в тях¹³. Вероятно този факт следва да се обясни, от една страна, с употребата му като хански знак, а от друга — с преповтарянето на ханския и божествения знак по места като изява на народностната и държавната принадлежност. Както се вижда, тази му употреба не изключва първоначалната му насоченост, а напротив, съчетава се с нея. Така, изглежда, разпространението на знака е ставало едновременно и като религиозен, и като държавно-народностен символ, т. е. в двете му главни значения.

С налагането на християнството популярността на знака не намалява, а напротив, засилва се¹⁴, по всяка вероятност с увеличаване на второто му значение. Изглежда, той излиза от официална употреба по това време, а може би знакът започва да се възприема и по-безлично — като символ на целия владетелски род¹⁵, явна реминисценция от старите и дълбоко вкоренени възгледи.

Добър паралел е А-образният знак от Волжка България, който е много популярен и има продължителна употреба. Той се интерпретира като знак-тамга на управляващия род, а също и на основната група българско население. Той се явява впоследствие и като свидетелство за принадлежност към държавата, а дългата му употреба води до голямо разнообразие във вариантите¹⁶.

И така, редкият моливдовул от Велики Преслав разкрива пред нас неизвестни страни от живота в Първото българско царство, поставя много и интересни въпроси и проблеми, част от които имат ясни и точни отговори, а на другите може да се отговори повече или по-малко хипотетично.

¹ Обектът представлява сложен архитектурен ансамбъл, който се разкопава повече от десет години от колектив, ръководен от ст. н. с. I ст. д-р Д. Овчаров, в който участва и авторът на настоящата работа. Издаването на резултатите от разкопките е предстоящо, а за тях вж. и ежегодните сборници АОР.

² Т. Герасимов. Оловни печати на българските царе Симеон и Петър. — ИАИ, XII, 1938, 360—361.

³ Върху последната особеност ми обърна внимание ст. н. с. Ив. Йорданов, който е откривател и на печата. За двете му благодаря сърдечно.

⁴ Н. Мавродинов. Разкопки и проучвания в Плиска. — РП, III, 1948, с. 165 и обр. 2.

⁵ Подобни обяснения съществуват отдавна: ср. Л. Дончева-Петкова. Знаци върху археологически паметници от средновековна България VII—X в. С., 1980, с. 18, но в последно време се засилват.

⁶ Й. Юркова. Характер и развитие на византийското монетосечене VI—X в. — Археология, XI, 1969, 3, 27—28.

⁷ Т. Герасимов. Византийски оловени печати от Плиска. — ИАИ, XIV, 1940, с. 180.

⁸ Ж. Аладжов. Прабългарски амулети — слън-

чеви символи. — Нар. дело, 8 (95), 1979, с. 8; В. Бешевлиев. Значението на първобългарския знак ГYI. — ИНМВ, XV (XXX), 1979, 17—23; М. Москов. Прабългарски рунически знак за теонима Тангра. — Старобългаристика, XI, 1987, 1, 15—25.

⁹ Д. Овчаров. За прабългарските амулети. — МПК, XVII, 1977, 1, с. 10.

¹⁰ Ж. Аладжов. За култа към Тангра в средновековна България. — Археология, XXV, 1983, 1—2, 76—85.

¹¹ Л. Дончева-Петкова. Цит. съч., 10—14 и табл. XXI.

¹² Ж. Аладжов. Проучвания върху старобългарските знаци. — РП, XXII, 1989 (под печат).

¹³ М. Комша. Знаци на римско-византийской колонне. — Дасія, VI, 1962, 263—268.

¹⁴ Ж. Аладжов. Цит. съч.

¹⁵ Т. Тотев. Един бронзов медалион със знаци от Преслав. — Археология, IX, 1967, 2, 36—39.

¹⁶ Н. А. Кокорина. Об одной группе знаков на керамике Волжской Булгарии. — В: Ранние болгары в Восточной Европе. Казань, 1989, 89—96.

Timbre de plomb protobulgare avec des signes du Veliki Preslav

G. ALADJOV

(Résumé)

L'article a pour but de publier un timbre de plomb de Veliki Preslav récemment découvert sur lequel bilatéralement est posé le signe protobulgare le plus populaire — ipsilon avec deux hastines. Le milieu de la trouvaille et la particularité de la boule de plomb le date vers le IXe s. La découverte de tel monument, au moment unique, pose plusieurs questions et problèmes. L'auteur le rapporte comme appartenant à la chancellerie du khan,

tout en estimant qu'il était pour usage interne et que pour la majorité des protobulgares les signes runiques étaient un moyen plus aisé de communication par rapport aux lettres grecques. En dehors du khan le signe se rapporte aussi à la divinité protobulgare Tangra et plus tard il signifiait l'appartenance au peuple et à l'État bulgare. Un parallèle est le signe de Bulgarie de Volga, qui a les mêmes significations et applications.